



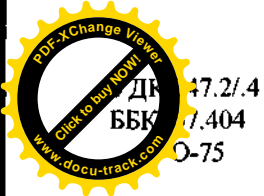
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ



**ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ
УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ
АКАДЕМІКА НАПрН УКРАЇНИ
В. В. ЛУЦЯ

Київ
2011



*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України
(протокол № 10 від 30 листопада 2011 р.)*

Рецензенти:

Коссак В. М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Львівського національного університету імені Івана Франка;
Васильєва В. А., доктор юридичних наук, професор, директор Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, завідувач кафедри цивільного права;
Шишка Р. Б., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права і процесу Міжрегіональної фінансово-юридичної академії.

Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: Монографія / За заг. ред. академіка НАПрН України В. В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 320с.

ISBN 978-966-7509-80-4

Монографія відображає наукові позиції щодо здійснення суб'єктивних цивільних прав осіб. Обґрунтовано загальнотеоретичні засади здійснення суб'єктивних цивільних прав, а також визначені особливості суб'єктивних цивільних прав у договірних, спадкових, корпоративних та інших відносинах. Викладено пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Праця розрахована на широке коло фахівців у галузі цивільного права: науковців, аспірантів, практиків та всіх, хто цікавиться актуальними питаннями приватного права.

ISBN 978-966-7509-80-4

© НДІ приватного права і підприємництва
НАПрН України, 2011
© Колектив авторів, 2011

Авторський колектив

Луць В. В., завідувач відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, д. ю. н., професор, академік НАПрН України – підрозділ 1.4;

Галаянтич М. К., заступник директора з наукової роботи НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, д. ю. н., доцент – підрозділ 2.1;

Дзера О. В., головний науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, – підрозділ 2.2;

Заїка Ю. О., провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, д. ю. н., професор – підрозділи 4.1, 4.2, 4.3, 4.4;

Майданик Р. А., головний науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України, – підрозділ 1.6;

Берестова І. Е., вчений секретар НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, к. ю. н., доцент – підрозділ 1.5;

Бобрик В. І., завідувач відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, к. ю. н. – підрозділ 3.1 (спільно з Короленком В. М.);

Горбась Д. В., заступник начальника Управління юридичного забезпечення МВС України, к. ю. н., – підрозділи 1.1, 1.2;

Гриляк А. Б., завідувач наукового сектора проблем цивільного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, к. ю. н. – підрозділ 3.2;

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ
КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ5.1. Загальнотеоретичні аспекти здійснення
корпоративних прав

Право має зміст і цінність для особи та суспільства, якщо воно реалізується, адже цінність будь-якого суб'єктивного права полягає не просто в його наявності, а в можливості його здійснення⁴⁸³.

У юридичній літературі під здійсненням суб'єктивного цивільного права розуміють реалізацію мір можливої поведінки управомоченої особи шляхом здійснення належних їй правомочностей (права на власні дії, права на чужі дії та права на захист)⁴⁸⁴. Здійснення суб'єктивного права може відбуватися шляхом вчинення як фактичних, так і юридичних дій.

Юридичні можливості, що складають зміст суб'єктивного права, за критерієм інтересу можна поділити на дві групи: першу складають ті, реалізація яких спрямована на задоволення інтересу, заради якого особа перетворює об'єктивну можливість (об'єктивне право) в реальну дійсність (суб'єктивне право, інтерес набуття і здійснення суб'єктивного права), друга група опосередковує припинення цього суб'єктивного цивільного права, в тому числі і його відчуження, яке здійснюється також з певним інтересом, проте відмінним від першого (інтерес відчуження суб'єктивного права). Таким чином, здійснюючи суб'єктивне право, уповноважена особа задовольняє власні інтереси шляхом реалізації юридичних можливостей, які складають зміст цього права. Інтерес спонукає особу до здійснення права, оскільки останнє є засобом задоволення чи охорони інтересів, проте «інтерес – це тільки мета, а не суть права»⁴⁸⁵.

Який інтерес спонукає особу до набуття та здійснення корпоративного права? У юридичній літературі таким називають прагнення суб'єкта корпоративних відносин до користування майновими та/або організаційними правами, яке зумовлено його потребами і забезпечене правовими засобами їх

⁴⁸³ *Мирошникова Н. И.* Механизм осуществления субъективных гражданских прав: Учеб. пособие / Н. И. Мирошникова. – Ярославль: Ярослав. гос. ун-т. – 1989. – С. 11.

⁴⁸⁴ Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М. Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатесової, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер. – 2004. – Т.1. – С. 254.

⁴⁸⁵ *Братусь С. Н.* Юридическое лицо в советском гражданском праве. – М., 1947. – С. 10.

охорони та захисту⁴⁸⁶. Ми не заперечуємо того факту, що за корпоративним правам учасники господарських товариств можуть здійснювати управління цього роду організація капіталом. Проте, інтерес у здійсненні суб'єктивного корпоративного права не зводиться до простого сумування інтересів реалізації майнових та організаційних корпоративних прав, адже в основі будь-якого суб'єктивного права лежить той чи інший типовий інтерес, спільний для всіх членів суспільства. Таке бачення «корпоративного інтересу» деформує розуміння суб'єктивного корпоративного права як самостійного об'єкта цивільних прав та зводить інтерес у здійсненні права до інтересу здійснення окремих правомочностей, що складають зміст цього права.

Доречною з цього приводу є думка О. Р. Кібенко, що учасник товариства, вклавши своє майно до статутного фонду, зацікавлений в отриманні дивідендів. Навіть такі повноваження учасника, як право на отримання інформації та участь у загальних зборах, самі по собі не мають для нього вартості і спрямовані передусім на захист його майнових інтересів⁴⁸⁷.

Таким чином, інтерес, для якого корпоративне право є засобом здійснення, – це отримання майнового блага у формі частини прибутку (дивідендів) підприємницького товариства. Для його задоволення учасник такого товариства наділяється не однією правомочністю, яка визначає юридичну можливість отримати частину прибутку товариства, а низкою майнових і немайнових прав, які в сукупності називаються суб'єктивним корпоративним правом. Поясненням цьому є те, що корпоративний інтерес учасника товариства в отриманні майнового блага опосередковується діяльністю юридичної особи, а не використанням його власного майна. Такий механізм задоволення суб'єктивного інтересу ставить його в протигагу інтересу підприємницького товариства як учасника цивільних правовідносин. «Товариство як суб'єкт господарювання, зазначає О. М. Вінник, зацікавлене у збільшенні своєї майнової бази... Відтак – інтересові товариства відповідатиме спрямування всього прибутку, що залишається в його розпорядженні після сплати податків та зборів, на поповнення відповідних фондів. Водночас учасники товариства можуть бути заінтересовані переважно у спрямуванні прибутку на виплату дивідендів»⁴⁸⁸.

⁴⁸⁶ *Саракун І. Б.* Здійснення корпоративних прав учасниками господарських товариств (цивільно-правовий аспект): Дис. к.ю.н. 12.00.03 / І. Б. Саракун. – К., 2007. – С. 61.

⁴⁸⁷ *Кібенко О. Р.* Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. Перспективи використання Європейського законодавчого досвіду у правовому полі України // Серія: Юридичний радник / О. Р. Кібенко. – Харків: видавництво «Страйд», 2005. – С. 309.

⁴⁸⁸ *Вінник О. М.* Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2003. – С. 91.



збалансування інтересів акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю і членів, законодавець відносить вирішення питання про порядок прибутку, строк та порядок виплати частки прибутку до компетенції загальних зборів товариства, право участі в яких належить учасникам всіх цих господарських товариств, за винятком випадків, встановлених законом (п. 12 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» та ст. 59 Закону України «Про господарські товариства»). Щодо учасників повного товариства і повних учасників командитного товариства, то вони наділяються правом на участь у розподілі прибутку, позбавлення якого законом не допускається (п. 2 ст. 123 ЦК України).

Слід зауважити, що правовий зв'язок між корпоративним інтересом учасника господарського товариства і його суб'єктивним корпоративним правом виявляється не тільки в тому, що право є засобом задоволення інтересу, але й в тому, що інтерес є передумовою набуття, здійснення та захисту права, оскільки саме інтерес передусе набуттю суб'єктивного права й визначає надалі динаміку правовідносин, що виникли⁴⁸⁹. Одержання частини прибутку (дивідендів) юридичної особи – це той визначальний майновий інтерес, заради якого особа бере участь у формуванні статутного (складеного) капіталу товариства і набуває корпоративні права.

Своє суб'єктивне цивільне право особа здійснює вільно та на власний розсуд. Цей принцип «автономії волі», який закріплено у ч. 1 ст. 12 ЦК України означає, що суб'єкти цивільного права без будь-якого стороннього впливу і можливого тиску обирають варіанти дозволеної поведінки, які полягають у реалізації належних їм правомочностей, що складають відповідне суб'єктивне право⁴⁹⁰. Тобто вони самостійно приймають рішення про доцільність, вигідність, порядок, способи здійснення права в кожному конкретному випадку⁴⁹¹.

Учасники речових і зобов'язальних цивільних правовідносин таке рішення приймають у відповідності із загальнодозвільним принципом – «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Аналізуючи зміст положень законодавчих актів, які визначають права учасників підприємницьких товариств, слід зауважити, що порядок та спосіб

здійснення цих прав визначені законом або установчими документами, що означає, що учасник товариства може обирати лише ті форми поведінки, визначені у вказаних актах як припустимі. Така видозміна методу правового регулювання обумовлена організацією процесу реалізації суб'єктивного корпоративного права.

Для реалізації речового суб'єктивного права основним моментом є поведінка уповноваженого суб'єкта, а реалізація суб'єктивного права уповноваженої особи у зобов'язальних правовідносинах полягає у виконанні зобов'язання боржником. Здійснення суб'єктивного корпоративного права учасником підприємницьких товариств втілюється у його власній поведінці та опосередковується поведінкою інших учасників товариства. В цьому і проявляється специфіка здійснення суб'єктивного корпоративного права, яка служить одним із доводів їх відмінності від прав абсолютних та відносних.

«Корпоративні правовідносини є яскравим прикладом прояву рис одночасно абсолютних і відносних правовідносин. Їх своєрідність полягає у тому, що вони не просто поєднують у собі риси їх обох, а й мають власну специфіку, що втілюється в зв'язках за типом «кожен з... (учасників, акціонерів) – до одного (товариства), а також «будь-який з... (акціонерів) – до реєстратора і, як наслідок, – до акціонерного товариства»⁴⁹². Такий своєрідний зв'язок позначається і на особливостях здійснення суб'єктивного корпоративного права.

Корпоративні права зближуються з правами учасників речових цивільних правовідносин в тому, що для здійснення як перших, так і других необхідною є поведінка самого носія прав. Проте, якщо для здійснення речових прав вона є достатньою, то для реалізації суб'єктивного корпоративного права вона є необхідною, але недостатньою, оскільки важливе значення має також поведінка інших учасників товариства. Необхідна наявність останньої вказує на схожість корпоративних прав з зобов'язальними цивільними правами, проте не має підстав стверджувати про зобов'язальну природу корпоративних прав. Інша річ, коли дослідники вказують на змішаний характер корпоративних відносин унаслідок того, що крім корпоративних прав вони містять ще зобов'язальні – право вимагати виплати нарахованих дивідендів, право на ліквідаційну квоту⁴⁹³.

Одна із основних відмінностей між корпоративними та зобов'язальними правами полягає у їх здійсненні. По-перше, хоч здійснення цих двох видів цивільних прав і опосередковуються поведінкою інших осіб, проте у випадку здійснення корпоративних прав йдеться не про окрему

⁴⁸⁹ Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве // Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – 2-е изд., стереотип. / В. П. Грибанов. – М.: Статут, 2001. – С. 242.

⁴⁹⁰ Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.). Баранова Л. М. Жилинкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спаси́бо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – С. 254.

⁴⁹¹ Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Монографія / М. О. Стефанчук. – К.: КНТ, 2008. – С. 39.

⁴⁹² Корпоративне управління / [Спаси́бо-Фатеева І. В., Кібенко О., Борисова В.]; за ред. проф. І. В. Спаси́бо-Фатеевої. – Х.: Право, 2007. – С. 231.

⁴⁹³ Кашанина Т. В. Корпоративное право (право хозяйственных товариществ и обществ): Учебник для вузов / Т. В. Кашанина. – М., 1999. – С. 419.



у кожного учасника товариства, а їх спільну. З цього приводу є думка І. В. Спасибо-Фатеевої, «... що тільки всі разом вони дійснити корпоративні права кожного із них». Проте, коли ми говоримо «всі разом», то повинні розуміти щонайменше ту мінімальну частку учасників, яка визначена законом або установчими документами, а не виключно всіх учасників товариства. Так, реалізація права на скликання загальних зборів товариства можлива, якщо вимогу скликання загальних зборів ініціюють учасники, які володіють не менш як десятьма відсотками голосів, реалізація права на участь у роботі загальних зборів товариства можлива, коли на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш як шістьдесятьма відсотками голосів (ч. 1 ст. 60 Закону України «Про господарські товариства», ч. 2 ст. 41 ЗУ «Про акціонерні товариства»). Слід зауважити, що остання умова є необхідною для здійснення тих правомочностей учасника товариства, для яких закон визначає передумовою їх здійснення рішення загальних зборів товариства.

Обов'язковість поведінки всіх учасників товариства властива лише повним та командитним товариствам, оскільки управління діяльністю таких товариств здійснюється за спільною згодою всіх повних учасників, якщо засновницьким договором не передбачено можливість прийняття рішення більшістю голосів.

По-друге, спільна поведінка учасників підприємницьких товариств спрямована не на користь будь-кого із учасників, як це має місце в зобов'язальних правовідносинах, а на формування волі організації й задоволення інтересів товариства загалом та його учасників зокрема. «Реалізуючи своє корпоративне право, – зауважує професор Є. Суханов, – учасники корпорації впливають на формування волі вказаного корпоративного утворення, що є самостійним суб'єктом цивільного права – юридичною особою. Така ситуація не типова для цивільно-правового регулювання, оскільки за загальним правилом у цивільному обороті суб'єкти самостійні і незалежні один від одного і тому не можуть безпосередньо приймати участь у формуванні волі контрагента»⁴⁹⁴. У нашому розумінні йдеться не про реалізацію суб'єктивного корпоративного права як окремого об'єкта цивільних правовідносин, а про право учасників на управління товариством.

Наведена цитата вказує на ще одну умову здійснення суб'єктивного корпоративного права – узгодження поведінки учасників товариства, що виражає волю останнього як окремого суб'єкта цивільних правовідносин. Адже для отримання учасником товариства частини прибутку (дивідендів) організації не достатньо того, щоб у загальних зборах взяли участь учасники, які володіють

⁴⁹⁴ Гражданское право: В 2 т. Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М: Издательство БЕК, 2003. – С. 103.

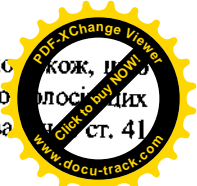
у сукупності більш як шістьдесятьма відсотками голосів. Необхідно рішення про розподіл прибутку було прийняте простою більшістю учасників (ч. 3 ст. 59 Закону України «Про господарські товариства» Закону України «Про акціонерні товариства»).

Таким чином, воля і власний розсуд учасника підприємницького товариства є необхідними, проте недостатніми для здійснення суб'єктивного корпоративного права, оскільки задоволення суб'єктивного інтересу залежить не тільки від власної поведінки учасника товариства, але і від спільної та узгодженої поведінки інших учасників товариства, яка виражається у здійсненні ними права на управління товариством.

Як одну із гарантій вільного здійснення особою цивільних прав закон передбачає, що нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом. У переважній більшості випадки припинення прав законодавець обумовлює строком, протягом якого учасник цивільних правовідносин не здійснює визначені законом можливості. Щодо корпоративних прав, то таке строкове обмеження нездійснення корпоративних прав відсутнє. Це означає, що учасник підприємницького товариства не позбавляється свого правового титулу та комплексу майнових і організаційних прав, які слідують із його участі у статутному (складеному) капіталі товариства, якщо він не вчиняє жодних дій для їх реалізації, незалежно від тривалості його пасивної поведінки.

Однак, такий висновок не поширюється на повних учасників повних та командитних товариств. Законодавчо визначений механізм управління вказаними товариства не дозволяє цим учасникам брати пасивну участь в їхньому управлінні, оскільки рішення приймається учасниками за спільною згодою всіх учасників, або більшістю голосів, якщо такий спосіб прийняття рішення передбачений засновницьким договором. Така конструкція управління цими товариствами обумовлена тим, що повні учасники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства. Слід зазначити, що дії повних учасників щодо управління повним та командитним товариствами є не правом, а радше обов'язком, за систематичне невиконання якого учасник може бути виключений із товариства у порядку, встановленому засновницьким договором (ст. 128 ЦК України).

Щодо інших видів господарських товариств, то на перший погляд, можливість не брати участь в управлінні товариством є теж безглуздою, зокрема для учасників, яким належить значна кількість голосів, оскільки такий легальний дозвіл може стати перешкодою для проведення зборів учасників товариства. З іншого боку, відсутність шістьдесятивідсоткового кворуму на зборах учасників товариства не дозволяє прийняти рішення, що суперечило б інтересам таких учасників, а отже, вказану можливість можна розцінювати як спосіб задоволення їхніх інтересів. Тому неприпустимим є





обрання учасника товариства до участі в управлінні організацією через виконання судового рішення. Однозначну позицію з цього приводу висловив Вищий Господарський суд України у рекомендаціях «Про практику розгляду справ, порушення законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від (28.12.2007 № 04-5/14). У п. 2. 7 вказаних рекомендацій зазначається, що «участь акціонера у загальних зборах є його правом, а не обов'язком. У законі відсутні норми, які зобов'язували б акціонерів, у тому числі власників значних пакетів акцій, брати участь у загальних зборах акціонерів. Відповідно у господарського суду, незалежно від кількості акцій, якими володіє акціонер, відсутні підстави для прийняття рішень про спонукання акціонера зареєструватися та взяти участь у загальних зборах акціонерів».

Слід зауважити, що на момент видання Вищим Господарським судом України вказаних рекомендацій жоден законодавчий акт не передбачав підстав обов'язкової участі у зборах учасників товариства. Однак, сьогодні такою підставою може послужити договір між акціонерами, за яким на акціонерів покладатимуться додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання (ч. 1 ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства»). Вважається, що вказана норма має позитивне правове навантаження, але не дає відповіді на питання про механізм укладання такого договору у великих за чисельністю акціонерних товариства, а також чи поширюватимуться умови цього договору на акціонерів, які стали ними після укладення договору.

В теорії цивільного права дії, що їх вчиняє уповноважена особа, називаються способами здійснення суб'єктивного права. Здійснення тієї чи іншої дії залежить насамперед від характеру правової норми. Закон може надавати право уповноваженій особі вчиняти лише одну конкретну дію або вибирати серед інших певний варіант поведінки⁴⁹⁵. Беручи до уваги можливість локального регулювання корпоративних відносин, способи здійснення корпоративних прав можуть передбачатися також і внутрішніми документами товариства (статутом, установчим договором, положеннями тощо).

«Вирізняють два принципові способи реалізації суб'єктивних прав – фактичні і юридичні. Фактичні полягають у здійсненні таких дій, які викликають їх майнові і немайнові наслідки, що торкаються прав та інтересів окремих осіб, саме ці наслідки не мають юридичного характеру.

Юридичні способи здійснення суб'єктивного права полягають у реалізації дій юридичного характеру: правочини, укладання авторських договорів та ін. наслідків»⁴⁹⁶. Відповідно до зазначеного, здійснення

корпоративних прав підпадає під поняття фактичних способів, правочини, предметом яких є суб'єктивне корпоративне право, – юридичних. У деяких випадках відчуження корпоративних прав за умови реалізації переважних прав інших учасників товариства. Наприклад, при продажі корпоративних прав учасником товариства (зокрема ТОВ), інші учасники цього товариства можуть скористатися своїм переважним правом на їх придбання. Лише при відмові учасників від цього права учасник-продавець може відчужити свою частку іншій особі.

Вибір способу здійснення корпоративних прав залежить також від мети, яку ставить уповноважена особа. Зокрема акціонер, який володіє більш як 10% голосів, задля вирішення окремих питань має право звернутися до правління із вимогою про проведення позачергових зборів. Якщо правління протягом 20 днів не виконало зазначеної вимоги, він вправі сам скликати такі збори відповідно до ч. 1 ст. 43 Закону України «Про господарські товариства».

Вибір способу здійснення корпоративних прав може виявлятися у вчиненні дій особисто або через представника. Учасник (засновник) може реалізовувати свої корпоративні права безпосередньо – шляхом управління господарським товариством, ведення його справ, управління діяльністю тощо; та опосередковано – шляхом участі у роботі органів управління, зокрема, загальних зборів, наглядової ради, ревізійної комісії, правління. Проте у випадку, якщо, наприклад, участь у загальних зборах акціонерів доступна кожному з них і забезпечена гарантіями закону, то участь в інших органах управління акціонерного товариства можлива лише обрання акціонера в ці органи.

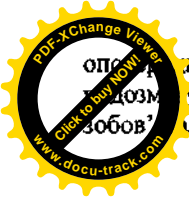
Безпосередньо, тобто без створення спеціальних корпоративних органів, здійснюється управління повним та командитним товариствами. Слід зауважити, що у командитних товариствах право управляти ним мають лише повні учасники. Щодо вкладників, то вони не тільки позбавлені права на управління товариством, але й не мають права заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Така конструкція управління цими товариствами зумовлена тим, що їх учасники (в командитному товаристві – лише повні учасники) несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства. Участь у внутрішній координаційній діяльності – це не єдиний спосіб безпосереднього управління корпорацією. Вона також включає і ведення справ товариства, що визначає порядок представництва організації як юридичної особи в комерційному обороті.

Завершуючи теоретичний аналіз особливостей здійснення корпоративних прав, слід зауважити, що корпоративні права є окремим видом цивільних прав. Їхня своєрідність проявляється не тільки у сутності цих прав, у специфіці їх здійснення, а вже здійснення суб'єктивного корпоративного права учасником підприємницьких товариств втілюється у його власній поведінці та



⁴⁹⁵ Цивільне право України: Академічний курс: підручник у 2-х т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – Т. 1. Загальна частина. – С. 72.

⁴⁹⁶ Там само. – С. 72.



повується поведінкою інших учасників товариства. Таким чином, у цивільних прав за критерієм характеру їх здійснення на речові і зобов'язувальні можна доповнити третім різновидом – корпоративні.

5.2. Межі та обмеження при здійсненні корпоративних прав

Сутність цивільно-правового регулювання полягає у забезпеченні суб'єкта права можливості вільно діяти з огляду на свої інтереси та міру свободи, яка закріплена законом.⁴⁹⁷ Одним із якісних показників свободи є межі здійснення права, «оскільки міра свободи визначається тим, чи громадянам надається більше прав, чи ж більше накладається обов'язків»⁴⁹⁸. Межі здійснення цивільних прав можуть бути встановлені договором або актами цивільного законодавства шляхом моделювання позитивних зобов'язань та заборон. Так, ст. 13 ЦК України на учасника цивільних правовідносин при здійсненні ним суб'єктивних прав покладено обов'язок додержуватись моральних засад суспільства, утримуватись від дій, які могли б порушити права інших осіб, заподіяти шкоди довкіллю або культурній спадщині та встановлено заборону зловживати суб'єктивним правом з винятковим наміром завдавати шкоди іншій особі й використовувати права з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісну конкуренцію.

Отже, законодавець встановлює межі здійснення цивільних прав з метою забезпечення балансу й узгодження можливостей поведінки всіх учасників цивільних правовідносин та інтересів суспільства загалом. Досягається вказана узгодженість відсутністю легального визнання у особи права за його межами, що обумовлює способи захисту законних інтересів та порушених прав учасників цивільних правовідносин.

Встановлені у ст. 13 ЦК України межі здійснення цивільних прав поширюються на всі їх види, в тому числі і на корпоративні права. Характер меж обумовлений видом цивільних прав і визначений у спеціальних законодавчих актах. Відносно досліджуваних нами прав, прикладом законодавчого визначення меж їх здійснення є ч. 2 ст. 141, ч. 4 ст. 153 ЦК України та ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства». Названі норми визначають межу здійснення права участі у товаристві з обмеженою

відповідальністю⁴⁹⁹ та акціонерному товаристві. Мета її встановлення полягає в тому, щоб не допустити різного роду зловживань та маніпуляцій з метою використання конструкції товариства з одним учасником⁵⁰⁰. Так, товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерне товариство не можуть мати учасником інше господарське товариство, учасником якого є одна особа.

Аналіз сутності цієї заборони дозволяє зробити наступний висновок: якщо особа є єдиним учасником господарського товариства, то, здійснюючи одноособово управління цим товариством, вона не має права прийняти рішення, за яким вказане товариство буде єдиним учасником іншого господарського товариства, що і зумовлює межу здійснення цієї особою її корпоративного права.

Водночас доцільно дати відповідь на питання, чи обумовлюють межі здійснення суб'єктивного корпоративного права інші, законодавчо визначені заборони щодо участі у господарських товариствах? Законодавець у законодавчих актах встановлює наступні заборони цього роду:

- особа може бути учасником лише одного товариства з обмеженою відповідальністю, яке має одного учасника (ч. 2 ст. 141 ЦК України);
- акціонерне товариство не може мати у своєму складі лише акціонерів – юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та ж особа (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства»);
- особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ч. 2 ст. 119 ЦК України, ч. 2 ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»);
- особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві (ч. 2 ст. 135 ЦК України, ч. 3 ст. 75 Закону України «Про господарські товариства»);
- повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК України, ч. 3 ст. 75 Закону України «Про господарські товариства»);
- повний учасник командитного товариства не може бути вкладником цього самого товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК України, ч. 3 ст. 75 Закону України «Про господарські товариства»).

Чотири останні заборони зумовлені тим, що повний учасник товариства несе відповідальність за зобов'язаннями організації усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення у тому випадку, коли майна товариства

⁴⁹⁷ Григорєва М. А. Понятие свободы в российском гражданском праве. Дис... канд. юр. наук. 12.00.03 / М. А. Григорєва. – Иркутск: Байкальский государственный университет экономики и права, 2004. – С. 8.

⁴⁹⁸ Моль Р. Энциклопедия государственных наук. – СПб.: Издание книгопродавца М. О. Вольфа. – 1968. – С. 87.

⁴⁹⁹ Оскільки до товариства з додатковою відповідальністю застосовуються положення ЦК України про товариство з обмеженою відповідальністю, якщо інше не встановлено статутом товариства і законом, то вищевказані обмеження є властивими і для товариства з додатковою відповідальністю та його учасників.

⁵⁰⁰ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – С. 215.



недо... для задоволення вимог його кредиторів. Одночасне членство у...
 К... в... товариствах унеможливило би реалізацію цього принципу.
 П... до поставленого запитання, зауважимо, що аксіомою...
 ... науки є розуміння суб'єктивного права як множини можливостей...
 суб'єкта правовідносин, які виражаються в його активній чи пасивній...
 поведінці, слідує із суті права і не заборонені законом. Тому інші види...
 активної чи пасивної поведінки, що сумісні із суттю права, але заборонені...
 законом, є нічим іншим, як межею здійснення суб'єктивного права.

На основі вищезрозглянутого, слід дійти висновку, що межі здійснення...
 корпоративних прав встановлені не тільки приписами ст. 13 ЦК України, які...
 властиві всім видам цивільних прав, але і опосередковуються законодавчими...
 заборонами щодо участі у господарських товариствах.

У юридичній літературі доведена необхідність розмежовувати поняття...
 «межі здійснення суб'єктивного права» та «обмеження здійснення...
 суб'єктивного права»⁵⁰¹. Якщо перше із них визначає міру свободи, адже...
 межа свободи однієї особи – це початок свободи іншої особи,⁵⁰² то через...
 обмеження особа не позбавляється права, а воно тимчасово звужується⁵⁰³.
 Отже, сутність цього правового явища полягає у тому, що вони звужують...
 зміст суб'єктивного права та ускладнюють його здійснення.

Обмеження суб'єктивних прав є одним із елементів механізму правового...
 регулювання суспільних відносин. Вони дозволяють у межах власних...
 кордонів суб'єктивного права дуже глибоко враховувати та забезпечувати...
 найважливіші права і законні інтереси інших осіб та суспільства в цілому.

Досліджуючи особливості обмеження цивільних прав, науковці...
 одностайні у тому, що їхня формальна визначеність повинна забезпечуватись...
 тільки на законодавчому рівні і реалізуються вони через три форми правового...
 регулювання – заборону, дозвіл та позитивне зобов'язання⁵⁰⁴.

⁵⁰¹ Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивного цивільного права: Дис. ...
 канд. ... юр. наук, 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – К.: Інститут держави і права ім. В. М.
 Корецького, 2006. – С. 7.

⁵⁰² Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретично-правові...
 аспекти): Монографія. – Х.: ЮрСвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН
 України, 2008. – С. 59.

⁵⁰³ Камышанский В. П. Ограничения права собственности: гражданско-правовой...
 анализ: Дис. ... д-ра юрид. наук, 12.00.03 / В. П. Камышанский. – М.: РГБ, 2003. – С. 154.

⁵⁰⁴ Алексеев С. С. Правовые запреты в структуре советского права / С. С.
 Алексеев // Правоведение. – 1973. – №5 – С. 44 (С.43–52); Алексеев С. С. Общие
 дозволення и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. – М.: 1989. – С. 65;
 Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретично-правові...
 аспекти): Монографія / Є. О. Мічурін. – Х.: ЮрСвіт, НДІ Приватного права та
 підприємництва АПрН України, 2008. – С. 185.



Перша із них є юридичним засобом, що спрямований на створення...
 перешкод для здійснення небажаної поведінки. Наочним...
 вираження обмежень корпоративних прав через встановлення...
 заборон є ст. 158 ЦК України та ст. 31 Закону України «Про акціонерні...
 товариства». Обидві статті визначають обставини, за яких акціонерне...
 товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та...
 виплачувати дивіденди акціонерам. Як узагальнююче поняття для цих...
 обставин, законодавець у назвах вказаних статей використовує термін...
 «обмеження», хоча у самих назвах йдеться лише про обмеження щодо...
 виплати дивідендів. Зауважимо, що необхідними правовими умовами їхньої...
 виплати є не тільки відсутність законодавчо визначених обставин, які...
 забороняють це робити, але і прийняття акціонерним товариством рішення...
 про виплату дивідендів. Саме тому у вказаних статтях законодавець...
 говорить про заборону оголошення та виплати дивідендів.

Так, акціонерне товариство не має права оголошувати та виплачувати...
 дивіденди до повної сплати статутного капіталу. Така вимога обумовлена...
 його гарантійною функцією, оскільки статутний капітал визначає...
 мінімальний розмір майна товариства і гарантує інтереси його кредиторам.
 Немаловажливим у цьому питанні є момент сплати статутного капіталу.
 Тому у Законі України «Про акціонерні товариства» обмеження у формі...
 заборони щодо прийняття товариством рішення про виплату дивідендів та...
 виплати дивідендів за простими і привілейованими акціями обумовлене...
 реєстрацією звіту про результати розміщення акцій, яку здійснює Державна...
 комісія з цінних паперів та фондового ринку. Таке обмеження діє як на етапі...
 сплати статутного капіталу при створенні акціонерного товариства, так і при...
 його наступних збільшеннях.

Оскільки статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю та...
 товариства з додатковою відповідальністю має таке ж функціональне...
 призначення, що і статутний капітал акціонерного товариства, вважається за...
 необхідне встановити подібні обмеження при прийнятті цими господарськими...
 товариствами рішення про розподіл прибутку та його виплату.

В основі другого обмеження щодо оголошення та виплати акціонерним...
 товариством дивідендів лежить співвідношення чистих активів товариства з...
 розміром його статутного капіталу та резервного фонду (ч. 3 ст. 158 ЦК...
 України). Подібне обмеження встановлено і у ст. 31 Закону України «Про...
 акціонерні товариства». Проте законодавець вказує на ще один елемент,
 який слід враховувати при співвідношенні реальних та ідеальних показників...
 майнового стану товариства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 31 цього Закону,
 акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату...
 дивідендів та здійснювати їх виплату за простими акціями у разі, якщо

капітал товариства менший, ніж сума його статутного капіталу, власний капітал та розміру перевищення ліквідаційної вартості резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю. Аналогічна заборона встановлена і у ч. 3 цієї статті щодо виплати дивідендів за привілейованими акціями. У цьому випадку до уваги беруть розмір перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю, власники яких мають переваги щодо черговості отримання виплат у разі ліквідації.

Аналіз змісту досліджуваних нами статей дозволяє помітити, що заборона вчинення дій, яка законодавчо встановлена для одного учасника корпоративних відносин – акціонерного товариства, обумовлює обмеження прав іншого учасника – акціонера. Так, обидві статті шляхом вказівки «акціонерне товариство не має права...» встановлюють заборону акціонерному товариству оголошувати та виплачувати дивіденди, за наявності обставин, які передбачені у ст. 158 ЦК України та ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства». Оголошення дивідендів, як відомо, виражається у прийнятті загальними зборами акціонерів рішення про їх виплату. Беручи участь у роботі таких зборів, акціонер реалізує своє право на участь у розподілі прибутку. Отже, законодавчо визначена заборона для акціонерного товариства щодо оголошення дивідендів трансформується в обмеження здійснення акціонером права участі у розподілі прибутку. Такий механізм обмеження суб'єктивного корпоративного права обумовлений специфікою його здійснення, яке втілюється у його власній поведінці та опосередковується поведінкою інших учасників товариства.

Власний капітал товариства – це реальний показник майнового стану та фінансової стабільності товариства. Розмір статутного та резервного капіталів – це показники ідеальні, які визначені у статуті товариства. Ідеальним показником також є різниця між розміром ліквідаційної вартості привілейованих акцій та їхньою номінальною вартістю, якщо акції того чи іншого класу надають їхнім власникам перевагу щодо черговості отримання виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно частці належних акціонеру привілейованих акцій певного класу у загальній кількості привілейованих акцій цього класу. Перевищення розміру ідеальних показників над реальними свідчить про фінансову нестабільність товариства, а тому виплата дивідендів приведе до зменшення його власного капіталу, і так недостатнього для нормального функціонування акціонерного товариства. Наступне обмеження торкається лише права на отримання дивідендів і обумовлене обов'язком акціонерного товариства викупити акції у акціонерів – власників простих та привілейованих акцій (ч. 2 ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства»). Акціонерне товариство зобов'язане викупити акції у власника простих акцій, якщо він зареєструвався для участі у

загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про: злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ товариства публічного типу з публічного на приватне; вчинення товариством значного змінюючого зміну розміру статутного капіталу. Викуп привілейованих акцій товариством зобов'язане здійснити, якщо їхній власник голосував проти прийняття загальними зборами рішення про: внесення змін до статуту товариства, якими передбачається розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства; розширення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства.

Вважається, подібне обмеження доцільно встановити і на випадок отримання частини прибутку учасниками інших видів господарських товариств. Необхідність встановлення такого обмеження обумовлена обов'язком господарських товариств виплатити учаснику вартість частини майна товариства, що пропорційна частці цього учасника у статутному (складеному капіталі), якщо інше не встановлено установчими документами. Законодавчими актами передбачено чотири випадки, коли на господарське товариство покладається вказаний обов'язок, зокрема, якщо частку учасника у статутному капіталі викупило саме товариство, якщо учасник вийшов з товариства, вибув з товариства або його виключили з товариства. Таким чином, у результаті встановлення вказаного обмеження товариство не матиме права приймати відповідне рішення до того часу, поки не виплатить вартість частини майна, що пропорційна частці учасника у статутному капіталі.

Законодавець у ст. 158 ЦК України вказує на можливість встановлення у законі інших підстав обмеження щодо оголошення та виплати дивідендів акціонерним товариством. Так, ч. 11 ст. 13 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлена заборона на прийняття рішення про виплату дивідендів без згоди розпорядника майна після його призначення і до припинення процедури розпорядження майном. Вказане обмеження властиве не тільки акціонерним товариствам, але й іншим видам господарських товариств.

Водночас у ст. 31 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачені обмеження у здійсненні виплати дивідендів, які властиві лише цьому виду господарських товариств. Вони обумовлені пріоритетним правом отримання дивідендів акціонерами – власниками привілейованих акцій певного класу. У результаті чого акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо поточні

за привілейованими акціями не виплачено повністю (ч. 2 ст. 31 Закону) здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу, виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів (ч. 3 ст. 31 Закону).

Таким чином, з метою забезпечення фінансової стабільності господарських товариств та гарантії інтересів їхніх кредиторів, вважається, що розглянуті обмеження щодо оголошення і виплати дивідендів необхідно встановити при здійсненні учасниками інших видів товариств права на участь у розподілі прибутку.

5.3. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав учасниками непідприємницьких товариств

У юридичній літературі приділяється велика увага корпоративним правовідносинам та корпоративним правам учасників господарських товариств. При цьому, правова природа відносин за участі осіб у непідприємницьких товариствах залишається досі недостатньо дослідженою. Це, у свою чергу, спричиняє на практиці порушення як принципів, так і окремих норм цивільного законодавства, що знаходить своє місце в установах документах та локальних нормативних актах юридичних осіб.

Вважаємо за доцільне окреслити певні проблеми щодо здійснення суб'єктивних цивільних прав учасниками непідприємницьких товариств шляхом проведення паралелей із класичними корпоративними відносинами, визначити особливості участі осіб у цих юридичних особах та перспективи розвитку цих відносин.

Відповідно до позиції К. О. Кочергіної, організаційно-правова форма юридичної особи є системою врегульованих у законодавстві трьох відносин, а саме: що виникають у середині підсистеми «засновників/учасників»; що виникають у середині підсистеми «юридична особа»; що виникають між названими підсистемами⁵⁰⁵. Тому при розгляді названої проблеми головним чином звертатиметься увага на відносини між учасниками (членами) непідприємницького товариства.

Перш за все слід відмітити, що відповідно до ч. 1 ст. 85 ЦК України непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті отримання прибутку для наступного його розподілу між учасниками. Саме на підставі цього принципу розмежовуються організаційно-правові форми юридичних осіб на непідприємницькі товариства та підприємницькі.

⁵⁰⁵ Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К. О. Кочергіна, – Х., 2005. – С. 12.

Крім того, використання цієї ознаки дозволяє провести відмінності між господарськими товариствами та непідприємницьким партнерством. Так, партнерство загалом розглядається як правова форма відносин, знаходить своє зовнішнє вираження у договорі, товаристві та юридичній особі.

І. В. Спасибо-Фатєєва, ведучи мову про партнерство у цивілістичній площині, вказує, що непідприємницькі партнерства схожі з підприємницькими товариствами, однак мають істотні відмінності: 1) відсутність мети одержання прибутку й розподілу його між учасниками; 2) кількість членів повинна бути не менше двох; 3) важливішою складовою є спільна діяльність, ніж внески; 4) управління здійснюється незалежно від розміру майнової участі осіб; 5) учасники мають майнові права аналогічні учасникам господарських товариств; 6) партнерство несе самостійну відповідальність⁵⁰⁶.

Однак, необхідно провести чітку межу між способами утворення (підставами виникнення) таких партнерств: договір та заснування юридичної особи. Саме ж «товариство» досить важко виділити як окрему форму існування партнерства, оскільки важко пояснити підставу вступу у цивільні відносини учасників товариства з іншими учасниками цивільного права, окрім названих двох форм. З іншого боку, підставою партнерства є домовленість учасників про спільну діяльність, а отже – договір. Саме ж партнерство є новелою для системи юридичних осіб у зарубіжних правопорядках і походить від товариства як організації, а отже, і відносини є не суто договірними.

Учасники підприємницьких товариств здійснюють корпоративні права як певні можливості (сукупність майнових, немайнових та організаційних прав) учасників корпорації, що виникають на підставі членства у ній⁵⁰⁷. З точки зору практики застосування цієї наукової позиції слід звернутися до п. 4 ст. 12 ГПК України, яким передбачено, що справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів, підвідомчі господарським судам.

У свою чергу, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин.

⁵⁰⁶ Спасибо-Фатєєва І. Цивілістичний погляд на поняття партнерства / І. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2010. – № 12. – С. 6.

⁵⁰⁷ Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект): Монографія / І. Б. Саракун. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. – С. 18.